

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

Fatma Sabiha KUTLAR*

Özet: Çâr-ender-çâr, dört unsurun karşılıklı olarak sıralanabildiği leff ü neşr, taksim, tensikü's-sıfat, tefrik gibi sanatların bir şiirin bütün beyitlerine uygulanmasıyla ortaya çıkan tarz için kullanılan edebî terimdir. Klasik Türk Edebiyatında belirleyebildiğimiz ilk Türkçe çâr-ender-çâr kaside ve gazeller Ahmedî'ye aittir. Bu çalışmada incelemeye çalıştığımız ve çeviri yazılı metni ile nesre çevirisini verdiğimiz çâr-ender-çâr kaside ise, 16. yüzyıl şairlerinden Kara Fazlî tarafından yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çâr-ender-çâr, leff ü neşr, taksim, tensikü's-sıfat, tefrik, kaside, gazel, Klasik Türk Edebiyatı.

“Çar-Ender-Çar” in the classical turkish Literature and the Kaside of Kara Fazlî

Abstract: “Çâr-ender-çâr” is a literary term used to indicate the poems written by literary arts such as leff ü neşr, taksim, tensikü's-sıfat and tefrik created using the four elements in the same order. In Classical Turkish literature, as far as we have specified, the first çâr-ender-çâr kasides and gazels belong to Ahmedî. In this article, we transliterated a çâr-ender-çâr kaside, which was written by Kara Fazlî in the 16th century.

Keywords: Çâr-ender-çâr, leff ü neşr, taksim, tensikü's-sıfat, tefrik, kaside, gazel, Classical Turkish literature.

I

Edebî sanatların bir kısmı, belâgat ilminin sözün ses ve anlam açısından nasıl güzelleştirilebileceğinin yollarının anlatıldığı bedî grubu içerisinde yer alır. Bu grubu oluşturan sanatlar mana ya da lafızla ilgili olmak üzere iki bölüme ayrılır. Mana ile ilgili sanatlardan biri *leff ü neşr*dir. Söze hem güzellik hem de îcâz vasfı kazandıran, ancak lafzın ön plana çıkarılmasının *haşve*, unsurlar arasındaki bağlantının kolayca kavranamayacak biçimde düzenlenmesinin ise *ta'kide* sebep olduğu bu sanat; önce iki ya da daha fazla unsurun söylenmesi, daha sonra bunların her biriyle ilgili başka unsurların sıralanması yoluyla oluşturulur. Leff ü neşr, *tafsîlî* ve *icmalî* olarak da ikiye ayrılır. *Tafsîlî leff ü neşrin*, birbirinin karşılığı olan unsurların aynı sırayla düzenlenmiş şekline *mürettep*, aynı sırayla düzenlenmemiş şekline *müşevveş* leff ü neşr denir. *İcmalî leff ü neşr* ise ilk sıradaki unsurların karşılıklarının tek tek verilmeyip bunları kapsayan tek bir kelimenin söylenmesi

---

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

yoluyla yapılır (Saraç 2007: 179-80). Çâr-ender-çârın da bir tür leff ü neşr sanatı olduğu belirtilmiştir (Dilçin 2003: 41).

Çâr-ender-çâr, edebî terim olarak edebî sanatlara yer verilen ulaşabildiğimiz Farsça ve biri hariç¹ Türkçe temel kaynaklarda ve sözlüklerde bulunmamaktadır.* Sadece *Bahâr-ı Acem*'de “saçma ve faydasız konuşmaktan kinaye”² (Bahâr 1379: 645), *Ferheng-i Nefîsî*'de “boş yere, saçma sapan, anlamsız konuşmak; saçmalamak”³ (Nefîsî 1318: 1154); Steingass'ta “boş boş, çılginca, saçma sapan konuşmak”⁴ (1988: 384) karşılıklarının verildiği *çâr-ender-çâr goften* şeklinde bir deyim ve yine *Ferheng-i Nefîsî*'de aynı maddede “dört cihetli, dört canipli”⁵ (Nefîsî 1318: 1154) anlamında *çâr-der-çâr* kelimesi varsa da bunların hiç birinin edebî terim olarak çâr-ender-çâr ile ilişkisi yoktur. Çâr-der-çâr kelimesinin edebî bir metinde yer aldığı belirlediğimiz tek örnek ise, İran edebiyatının ünlü şairlerinden Sirâcî-i Sigzî'nin (ö. 1252-61?) her beyti cem ve taksim sanatları üzerine kurulu kasidesinin matlarıdır:

‘Akîk u nergis-i dilber cemâl u kâmet-i cânân⁶
Be-ma‘nî çâr-der-çârend men peydâ konem âsân⁷ (Çiftçi 1992: 128)

Bu kasidenin aşağıya aldığımız ikinci beytinde olduğu gibi diğer beyitlerinde de paralellik, iki mısra karşıklı ikişer unsurun (toplam dört unsurun) sıralanması yoluyla oluşturulmuştur:

Yekî nûş-est der-şekker dovîm zehr-est der-‘abher
Siyom mâhest der-cevzâ çehârom serv der-bostân⁸ (Çiftçi 1992: 128)

Dolayısıyla kasidenin bütün beyitlerine hâkim olan düzenlemenin, paralelliği sağlayan unsurların sayısı bakımından, aşağıda hakkında bilgi vermeye çalışacağımız çâr-ender-çârlardan farklı olduğu görülmektedir. Ayrıca şairin, yukarıdaki beytinde çâr-der-çârı edebî terim olarak kullanıp kullanmadığı konusu da açık değildir.

¹ Coşkun'un (2007: 147) çalışmasından daha sonra söz edilecektir.

* Katkıları için Prof. Dr. Hasan Çiftçi, Doç. Dr. Orhan Kemâl Tavukçu, Yrd. Doç. Dr. Ali Emre Özyıldırım ve Yrd. Doç. Dr. Cafer Mum'a teşekkür ederim.

² “Kinâye ez-herze vü pûç goften.”

³ “Bî-hûde ve yâve goften ve bî-ma‘nî goften ve hezeyân goften.”

⁴ “To talk idly, nonsensically, deliriously.”

⁵ “Çehâr-cihet ve çehâr-cânib.”

⁶ Metinlerden yaptığımız alıntıların yazımında metni hazırlayanların tercihleri belirleyici olmuştur.

⁷ “Dilberin akik dudağı ve nergis gözü, sevgilinin güzelliği ve boyu, anlam bakımından, benim kolayca bulacağım, dört şeyde dört şeydirler” (Değirmençay 2000: 38).

⁸ “Birincisi şekerdeki bal, ikincisi abherdeki zehir, üçüncüsü cevzadaki ay ve dördüncüsü bostandaki selvidir”(Değirmençay 2000: 38).

Görebildiğimiz kadarıyla Türk edebiyatında çâr-ender-çâr konusundan söz edilen ilk çalışma Öztekin'e (1989) aittir. Öztekin'in bu çalışması XVI. yüzyıl şairlerinden Ulvî'nin (ö. 1585) Türkçe "Kaside-i Çâr-ender-çâr Der Medh-i Sultân Selîm-i Sâni Ez Güftehâ-yı Merhûm Derzî-zâde Ulvî Çelebi" başlıklı kasidesi üzerinedir⁹. Yazar, kasideyi "Görülüyor ki beyit, genişletilmiş bir leff ü neşr sanatı üzerine kurulmuştur. Bunu 104 mısradan oluşan Ulvî'nin, kelimelerle oynamaktan zevk aldığı ve bu oyunu başarı ile sonuçlandığı muhakkaktır" ve "...birinci mısradan seçilen dört kelime, ikinci mısradan da çağrışımlarla bağlı dört kelime ile bitirilmesini gerektirmiş, leff ü neşr gibi zor bir sanat hemen her beyitte gerçekleşmiştir" (Öztekin 1989: 42, 59) cümleleriyle değerlendirerek şiirin başlığında geçen çâr-ender-çâr teriminin leff ü neşr sanatıyla olan bağlantısına dikkati çeker. Oysa gerek Ulvî'nin gerek aşağıda sözünü edeceğimiz diğer çâr-ender-çârların bazı beyitlerinde sadece leff ü neşr değil *taksim* ve *tensikü's-sıfat* sanatları da yapılmıştır. Saraç'ın işaret ettiği gibi leff ü neşr ile taksim arasındaki ortak özellik önce birden fazla unsurun söylenmesi, sonra bunların karşılıklarının sıralanması noktasındadır. Farklılık, taksimde sıralanan karşılıkların işaret yoluyla okura gösterilmesinden, leff ü neşrde işaret edilmeyerek fark etmenin okura bırakılmasından kaynaklanır. *Tensikü's-sıfat* da art arda sıralanan sıfatlar ile bir kişiyi veya nesneyi nitelemek anlamında (Saraç 2007: 177, 181) olup her beyitte dörtlü paralellikler kurmaya da uygundur. Bu bilgilerden hareketle Ulvî'nin kasidesinin daha;

Cihân bâğında hadd ü zülf ü çeşm ü kaddün ey dilber
Biri güldür biri sünbül biri 'anber biri 'ar'ar (Öztekin 1989: 43)

şeklindeki ilk beytinde, ikinci mısradaki "biri" kelimeleri nedeniyle, leff ü neşr değil de taksim ve;

Safâ-yı hâtrum ârâm-ı cânım devletüm ömrüm
Hayâtum sıhhatum varum nigârumsın sen ey dilber (Öztekin 1989: 46)

beytinde ise *tensikü's-sıfat* yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla çâr-ender-çâr tanımlarken sadece leff ü neşrle değil taksim ve *tensikü's-sıfatla*¹⁰ ilişkili olduğuna da işaret etmek gerekir.

⁹ Ulvî'nin kasidesinin bir nüshası Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi ASL 582, yk. 174b-176a'da kayıtlı mecmua içindedir.

¹⁰ Latîfî'nin, Sâni'nin çâr-ender-çârından bahsederken "Ve sıfat-ı tensikü's-sıfatda bu ma'atla⁶ dağı hüv vâki⁶ olmuşdur ve çâr-ender-çâr şan'atı bi't-tamâm yerin bulmuşdur" (2000: 204) cümlesiyle çâr-ender-çârı *tensikü's-sıfatla* ilişkilendirdiği görülmektedir. Bu noktada çâr-ender-çârın, *tensikü's-sıfatın* yanı sıra başka edebî sanatlarla olan bağlantısını da göz önünde tutarak Latîfî'nin, söz konusu cümlede geçen "şan'at" kelimesini "hüner" anlamında kullandığını kabul etmek doğru olacaktır. Mesela bütün beyitlerinde *iâde* sanatı yapılan manzumelere *muâd* dendiği hâlde *muâd* bir edebî sanatın

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

Çâr-ender-çâr konusundaki ikinci çalışma ise, Fuzulî'nin Farsça çâr-ender-çâr kasidesi hakkındadır. Kasidenin başlığı olmaması dolayısıyla Fuzulî'nin (ö. 1556), bu tarz şiiri nasıl isimlendirdiğine dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. Dilçin, konuyla ilgili makalesinin girişinde çâr-ender-çâr hakkında şu bilgileri vermektedir:

Fuzulî bu kaside'yi çâr-ender-çâr sanatıyla söylemiştir. Bu sanat bir tür leff ü neşr sanatıdır, daha doğrusu, düzenleniş ve 1. dizedeki kavramlarla 2. dizedeki kavramlar arasında kurulan türlü ilişkiler açısından leff ü neşr hemen hemen aynıdır. Ancak nicelik açısından iki sanat arasında farklılık vardır: Çâr-ender-çâr sanatı, şiirin her beytinde yapılıp ve sözün iskeletini oluşturan bir özellik taşır. Leff ü neşrde böyle bir zorunluluk yoktur. Ayrıca leff ü neşrde, 1. dizede toplanan (leff) kavramlar iki, üç dört, beş ve bunlarla eşleşip yayılanlar (neşr) da aynı sayılarda olmasına karşılık, çâr-ender-çâr sanatında, adından da anlaşılacağı gibi (dört içinde dört) 1. ve 2. dizedeki kavramlar dörtle sınırlandırılmıştır. Yani, 1. dizedeki birbiriyle ilgili dört kelimenin karşılığında anlam açısından ilgi kurulan ya da birbirinin anlamını pekiştiren, vurgulayan, açıklayan, türlü yönlerden çağrışımlar yaratan dört söz, 2. dizede 'nizâm-ı kelâm' içerisinde sıralanıp yer alır (Dilçin 2003: 41-42).

Tespit edebildiğimiz kadarıyla edebî sanatlar üzerine yazılmış kitaplar içinde çâr-ender-çâr konusuna ayrı bir başlık altında olmasa da sadece Coşkun'un değindiği görülmektedir. Coşkun (2007: 147), leff ü neşr sanatından söz ederken çâr-ender-çâra da bir paragraf ayırmıştır. Burada verdiği bilgiler ise, Dilçin'in yukarıda söz ettiğimiz yazısından yaptığı aktarmayla sınırlıdır. Dolayısıyla çâr-ender-çâr örneği olarak Fuzulî'nin kırk üç beyitlik;

Ey be-ğadd ü 'arız u haññ u leb āşüb-ı cihān
Serv-ğadd ü lāle-ruñ reyñān-ğaññ u gonçe-dehān (Dilçin 2003: 45)

matlı Farsça kasidesi ile Derzî-zâde Ulvî'nin elli iki beyitlik;

Cihān bāğında hadd ü zülf ü çeşm ü kaddün ey dilber
Biri güldür biri sünbül biri 'anber biri 'ar'ar (Öztekin 1989: 43)

matlı Türkçe kasidenin dışında bu şiirin başka örnekleri olup olmadığına dair yukarıdaki çalışmalarda herhangi bir bilgi de yer almaz.¹¹

---

adı değildir. Dolayısıyla çâr-ender-çâr teriminin de benzeri şekilde değerlendirilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

¹¹ Gelibolulu Âlî, "...lâkin çâr-ender-çâr kaşidelerin[d]e...nizâm-ı kelâma kudreti bâhir idi..." cümlesiyle Ulvî'nin birden çok çâr-ender-çâr kasidesi olduğunu belirtmektedir. Çavuşoğlu da (1986: 19) muhtemelen bu bilgiye dayanarak Ulvî'nin çâr-ender-çârlarından söz etmektedir. Oysa Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Ulvî maddesinde "...ve biri kaşide-i çâr-ender-çârdur ki kaşide-i H'âce Selmân'a cevâbdur..." demekte ve şairin birden çok çâr-ender-çâr yazdığına değinmemektedir (Kutluk 1981: 648). Şairin

Bu yazıda ise, tek nüshası bir mecmuada kayıtlı olan Kara Fazlî'ye ait Türkçe çâr-ender-çâr kaside tanıtılacak, kasidenin çeviri yazılı metni ile nesre çevirisi verilecek ve beyitlerdeki dörtlü paralelliği sağlayan kelimeler üzerinde durulacaktır. Ancak Fazlî'nin şiirine geçmeden önce de tespit edebildiğimiz diğer çâr-ender-çârlardan kısaca söz edilecektir.

II

Türkçe çâr-ender-çârların belirleyebildiğimiz en eski örnekleri on dördüncü yüzyıl şairlerinden Ahmedî'ye (ö. 1413?) aittir. Ahmedî Divanı'nda biri kaside üçü gazel toplam dört şiirin, başlarında bu terime ilişkin herhangi bir kelime kullanılmamakla birlikte, çâr-ender-çâr özelliği gösterdiği görülmektedir. Ahmedî Divanı'nın kasideler bölümünde yer alan "Der-Medh-i Emîr Sülmân" başlıklı otuz iki beyitlik çâr-ender-çâr kasidenin matlaı şöyledir:

Zihî mahbûb u hûb u nâzûk ü hem çâbük ü dil-ber
Gözi nergis yüzi lâle dişî lü 'lü' lebi şekker (Akdoğan 1979: K. XXVIII)

Bu divanda ayrıca biri zeyiller kısmında aynı kafiyede yazılmış on ve on beş beyitlik iki, farklı kafiyede on bir beyitlik bir olmak üzere üç çâr-ender-çâr gazel bulunmaktadır. Gazellerin matlaları şu şekildedir:

Yañağun u dişün ü gözlerün hem zülfün iy dil-ber
Biri lâle biri lü 'lü' biri nergis biri 'anber (Akdoğan 1979: G. 257)

Bu resme var mı bir mahbûb u hûb u nâzûk ü dil-ber
Gözi ala yüzi lâle saçı reyhan boyı 'ar'ar (Akdoğan 1979: G. Z4)

Bu ne yüzdür bu ne gözdür bu ne zülf ü bu ne bâlâ
Biri lâle biri nergis biri sünbül biri Tûbâ (Akdoğan 1979: G. 8/1)

Çâr-ender-çârı olan şairlerden biri de Bedî'î'dir. Latifî; "Diyâr-ı Rûm-ı kadîmden..." olduğunu, ancak hangi padişah döneminde yaşadığını belirtmediği¹² bu şairin bir çâr-ender-çâr tercüme ettiğine işaret etmiştir: "...*Bu şi'ri Fûrs şâ'irlerinden Vâsî'î nâm bir şâ'irün çâr-ender-çârından terceme itmişdür.*" (Canım 2000: 189). Bedî'î'nin;

Zihî mahbûb-ı hûb [ü] nâzûk ü zibâ vü meh-peyker
Gözü nergis yüzi lâle dişî lü 'lü' lebi şekker (Canım 2000: 189)

---

divanında yaptığımız tarama sonucunda da sadece bir tane çâr-ender-çâr kaside bulunduğu belirlenmiştir (Bkz. Çetin 1993). Dolayısıyla yukarıdaki cümlede Gelibolulu Âlî'nin çokluk ekini saygı amaçlı kullanmış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

¹² Kınalızâde'nin (Kutluk 1978: 210) ve Tuman'ın (2001a: 93) Sultan II. Murad devrinde Edirne'de yaşadığını belirttikleri Bedî'î ile Latifî'nin sözünü ettiği Bedî'î'nin aynı şair olup olmadığı konusunda bir sonuca ulaşılammıştır. Sadece Latifî Tezkiresi'nin tamamlandığı tarihi göz önüne alarak Bedî'î'nin, 1546 civarında veya daha önce yaşamış bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

matlı bu şiiri, Abdülvâsi-i Cebelî'nin (ö. 1160) daha sonra matlarını vereceğimiz iki kasidesinden muhtemelen ilkinin tercümesidir. Ancak Bedî'î'nin çâr-ender-çârının tam bir metnine ulaşamadığımız için manzume hakkında başka bir bilgi vermek mümkün olamamıştır.

Latifi'nin, çâr-ender-çârından söz ettiği diğer şair ise II. Bâyezid döneminde şöhret kazandığını belirttiği İstanbullu Sâni'dir. Ancak Latifi, Sâni'ye ait çâr-ender-çâr hakkında hiçbir bilgi vermeden sadece aşağıdaki matları tezkireye almıştır. Şiirin özelliklerine ilişkin başka bir bilgi de tespit edilememiştir:

Elâ ey nârven-reftâr [u] serv-endâm u tûbâ-ğad
Benefşe-zülf ü nergis-çeşm ü gül-ruhsâr u nesrîn-ğad (Canım 2000: 203-204)

Divanında çâr-ender-çâr özelliği gösteren şiirin yer aldığı şairlerden biri de on altıncı yüzyılın ikinci yarısı ile on yedinci yüzyılın ilk yarısında yetişmiş Süheylî'dir (ö. 1634?). Süheylî Divanı'nda Sultan I. Ahmed övgüsündeki otuz iki beyitlik;

'Aceb nağl-i dil-ârâdur nihâl-i kıddüñ ey dilber
Benefşe haññ u gül hadd ü semen sîmâ vü nesrîn ber (Harmancı 2007: 49)

matlı Türkçe çâr-ender-çâr kasidenin başında yer alan “Üstâdân-ı ‘Acem’den Selmân ve Kâtibî ve ğayrı ve hünerverân-ı Rûm’dan ‘Ulvî ve Kara Fazlî’ye tettebbu‘ olındı çâr-ender-çârdur” şeklindeki başlık aynı zamanda çâr-ender-çârlara ilişkin önemli bir bilgidir. Çünkü bu başlık aracılığıyla Süheylî'nin kasideyi kimlerin şiirine nazire olarak yazdığı ve İran edebiyatında bu tarzın örneklerinin bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Nitekim Değirmençay (2000: IX) da, çâr-ender-çâr terimini kullanmamakla birlikte, bu edebiyatta her beyti bir ya da birkaç edebî sanatın örneği olmak üzere kaleme alınan kasidelerin varlığına işaret etmiş, bunlara *bedî'iyye* ya da *kaside-i masnû'a* (*masnû' kaside*) dendiğini belirtmiş ve bedî'iyyeler arasında bütün beyitleri aynı edebî sanatın örneği olmak üzere yazılanların bulunduğunu da eklemiştir. Yazarın çalışmasında yer alan örnek metinler incelendiğinde bunların bir kısmının çâr-ender-çâr özelliği taşıdığı görülmektedir. Bunlar arasında öncelikle Abdülvâsi-i Cebelî'nin matlarını aşağıya aldığımız iki kasidesi bulunmaktadır:

Ruğ u zülfeyn-i ân mâh u leb u dendân-ı ân dilber
*Yekî lâlest der-‘anber yekî lü ‘lüst der-şekker*¹³

Ki dâred çün to ma‘şûğ u nigâr u çâbük u dilber
*Benefşe-zülf u nergis-çeşm u lâle-rüy u nesrîn-ber*¹⁴ (Değirmençay 2000: 25-26, 213, 197)

¹³ “O ay yüzlü güzelin yanağı ve iki zülfü, o dilberin dudağı ve dişi; biri amber içindeki lâle, biri şeker içindeki incidir” (Değirmençay 2000: 25, 215).

¹⁴ “Senin gibi menekşe saçlı maşuğa, nergis gözlü çevik güzele, lâle yüzlü sevgiliye, nesrin göğüslü dilbere kim sahiptir?” (Değirmençay 2000: 26, 201).

Yine Süheylî'nin yukarıya aldığımız başlıkta verdiği bilginin doğru olup olmadığını kontrol etmek için yaptığımız inceleme sonucunda Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376) Divanı'nda;

*Be-çeşm u gâmze vu ruhsâr u ebrû mî bored dil-ber
Çârâr ez-cism u h'âb ez-çeşm u hûş ez-'aql u 'aql ez-ser*¹⁵ (Yâsemî: 137)

matlı ve çâr-ender-çâr özelliği gösteren bir kaside tespit edilmiştir. Kâtibî (ö. 1433-46?) Divanı'nın ulaşabildiğimiz yazmalarında ise böyle bir kasideye rastlanmamıştır¹⁶. Selmân-ı Sâvecî Divanı'nın (Yâsemî: 137) baskısında kasidenin başında “Der Sitâyiş-i Şâh Şeyh Hâsan”, (Vefâî 1376: 109)'da ise “Der Medh-i Emîr Şeyh Hâsan Nöyân” yazılıdır. Dolayısıyla ne bu iki ibarede ne de divandaki diğer nüsha farklarında başlıklarda çâr-ender-çâr teriminin kullanıldığına ilişkin herhangi bir kayıt bulunmaktadır. Bunlara Süheylî'nin kasidesinin başlığındaki “...ve gayrı...” ibaresinin, Selmân ve Kâtibî dışında da bu tarzda yazmış İran şairlerinin olduğunu¹⁷ ve Süheylî'nin çâr-ender-çârının Selmân, Kâtibî, Ulvî¹⁸ ve Kara Fazlî'nin yazdığı çâr-ender-çârlara nazire olarak kaleme alındığını gösterdiğini de eklemek gerekir. Hatta Süheylî işaret etmemiş olsa bile کافیye, vezin ve üslup benzerliğinden hareketle Abdülvâsi-i Cebelî'ye ait iki kasideyle Ahmedî'ye ve Bedî'î'ye ait yukarıda matlalarını verdiğimiz dört çâr-ender-çâr da bunlara dâhil edilmelidir.

III

Süheylî'nin, çâr-ender-çâr yazarlar arasında saydığı isimlerden biri de Kara Fazlî'dir. Kara Fazlî, Fazlî mahlasını kullanan şairlerin en meşhurdur. İstanbulludur. Tezkirelere göre asıl adı Mehmed, bir beytinde kendi verdiği bilgiye göre de Ali'dir. Babası saraç olduğu için “Sarrâc-zâde”, teninin esmerliği nedeniyle de “Kara” lakabıyla tanınmıştır. Şiir sanatı konusunda şair Zatî'den (ö. 1546) dersler alan Fazlî Farsça da öğrenmiştir. Kanunî'nin şehzadeleri Mustafa, Mehmed ve Selim'in 27 Haziran 1530 tarihinde başlayan sünnet düğününde, Zatî tarafından Kanunî Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir. Bu düğünde padişaha bir de kaside sunmuştur. Kara Fazlî, Manisa sancak beyliği esnasında Şehzade Mehmed'in divan

¹⁵ “Dilber; gözle, gamzeyle, yanakla ve kaşla bedenden kararı, gözden uykuyu, akıldan şuuru, baştan akli götürüyor.”

¹⁶ Bu şairin birçok masnû' kasidesi olduğu bilgisini *Târîh-i Edebiyât der-Îrân*'dan aldığımız 158 numaralı dipnotta belirten Değirmençay (2000: 57) da herhangi bir örnek metin vermemiştir.

¹⁷ Nitekim Değirmençay'ın (2000: 49, 54, 67) çalışmasında, bu tarza örnek olabilecek kaside yazar şairler arasında Abdülvâsi-i Cebelî'nin yanı sıra Emîr Husrev-i Dihlevî'nin (ö. 1305), Ruknuddîn Sâyin-i Herevî'nin (ö. 1354), Cenûnî-i Bedahşî'nin (ö. 1556) isimleri de geçmektedir.

¹⁸ Kınalı-zâde Hasan Çelebi de “...ve biri kaşide-i çâr-ender-çârdur ki kaşide-i H'âce Selmân'a cevâbdur...” (Kutluk 1981: 648) cümlesiyle Ulvî'nin kasidesinin Selmân'a nazire olduğunu belirtmektedir.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

kâtibi olmuştur. Şehzadenin 6 Kasım 1543'te vefat etmesi üzerine, Amasya'da Şehzade Mustafa'nın divan kâtipliğine getirilmiş ve onun öldürüldüğü 5 Ekim 1553 tarihine kadar orada kalmıştır. Daha sonra Şehzade Selim'e divan kâtibi olarak Manisa'ya atanmıştır. Şehzade Selim'le birlikte 1558 tarihine kadar Manisa'da ve 1558-1562 yılları arasında Karaman'da bulunmuştur. 1562'de reisü'l-küttâblığa getirilen Kara Fazlî, Mayıs 1564'te Kütahya'da vefat etmiştir (Özkat 2005: 9, 12-21).

Şehzade Mehmed'e intisabından önceki şiirleri “karışık ve orta seviyede” bulunan Kara Fazlî, zamanla olgunlaşmış ve nitelikli şiirler söylemeyi başarmış bir şair olarak değerlendirilmiştir. Özellikle kelime oyunlarından uzak, sade bir dil ve canlı bir üslupla yazmayı tercih ettiği şiirleriyle tanınmış ve Klasik Türk Edebiyatında atasözü ve deyimleri kullanarak şiir yazma geleneğinin başarılı temsilcilerinden biri sayılmıştır. Kara Fazlî'nin, bir kısmı bugün elimizde bulunmayan manzum, mensur veya manzum-mensur karışık birçok eseri bulunmaktadır: Bunlar *Divan*, *Rubâiyyât*, *Hümây ü Hümâyün*, *Lüccetü'l-Esrâr*, *Gül ü Bülbül*, *Münşe'ât*, *Nahlistân*, *Tehniyet-nâme*, *Du'â-nâme*'dir. Ayrıca kimi kaynaklarda şaire atfedilen eserler arasında *Leylâ vü Mecnûn* ile *Keşfü'l-Ârifîn*'in de adı verilmiştir. Fakat bu iki eserin ona ait olduğu kesin değildir (Özkat 2005: 37, 117, 21-36).

Kara Fazlî'nin yukarıda adı geçen eserlerinden sadece Latîfî Tezkiresi'nin mevcudiyetini işaret ettiği divanın kütüphanelerde tam nüshası bulunmamaktadır. Özkat, bir mecmua içinde divanın oldukça eksik bir nüshasını tespit etmiş, o döneme ait on bir mecmuayı da taramak suretiyle tespit ettiği şiirleri eksik nüshadakilere birleştirmiş ve mürettep bir divanın özelliklerini göz önünde bulundurmak suretiyle sıraladığı şiirlerle 2702 beyitlik bir metin oluşturmuştur. Araştırmacının hazırladığı divan metninde otuz dört kaside mevcuttur (Özkat 2005: 21-22, 118-122, 128-229). Ancak, divandaki otuz dört kaside arasında Nuruosmaniye Kütüphanesi, 34 Nk 4968'de kayıtlı mecmuadaki (yk. 60a-61a) “Çâr-ender-çâr-ı Fazlî” başlıklı kasidenin yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yazıda önce bu şiirin Klasik Türk Edebiyatında Fazlî mahlasını kullandığı belirlenen yedi¹⁹ şairden (Tuman 2001b: 774-776, 1353-1355; Özkat 2005: 8-11) hangisine ait olabileceğinin belirlenmesine çalışılmıştır. Kasidenin;

¹⁹ Bu yedi şairi şöyle sıralayabiliriz: “Fazlî-i Leng (Edirneli, ö.?), Kara Fazlî (Sarrâc-zâde, ö. 1564), Fazlî (Ebü'l Fazl Muhammed Efendi, Bitlisî, ö. 1574-5), Fazlî (Fuzulî-zâde, ö. 1605), Fazlî (Atpazarı Şeyhi Osman, ö. 1690/91), Fazlî (Şeyh Nasuhî-zâde, ö. 1803-4), Fazlî (Ruscuklu, ö. 1909)”. Özkat (2005: 8-11), tezkirelerden hareketle bu sayıyı altı olarak vermiştir. Tuman'ın (2001a: 34) eserindeki şair dizisinde Fazlî mahlaslı on şair yer almaktadır. Bunların bir kısmının aynı şair olduğu bilgisinden hareketle sayının yediye düştüğü görülmektedir. Eğer bu kaynaktaki Edirneli Fazlî'ler ayrı şairlerse bu durumda da sayı sekiz olacaktır.

*Şehenşeh Muştafâ kim emn ü ‘adl ü şerm ü cūd ile
Odur şimdi Ebū-bekr ü ‘Ömer ‘Osmān ü hem Hāyder*

şeklindeki on yedinci beytinde geçen “Şehenşeh Muştafâ”dan hareketle Fazlî’nin divan kâtibi olarak 1543-1553 yılları arasında Şehzade Mustafa’nın yanında bulunan Kara Fazlî olabileceğini düşünmüştük. Nitekim Süheylî Divanı’ndaki başlıkta verilen bilgi de bu tahminimizi doğrulamıştır.

Kara Fazlî’ye ait olduğu belirlenen çâr-ender-çâr kaside aruz vezninin hezec bahrinin *mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Kırk bir beyittir. On üç beyit olan nesib kısmı tegazzül özelliği taşımaktadır. On dördüncü ve on beşinci beyitlerinde bir sadrazamın övüldüğü şiirin on altıncı beyti girizgâhtır. Kasidenin on yedinci beytinde medhiye bölümü başlar. Burada Şehzade Mustafa övülmektedir. Otuz dördüncü beyitle birlikte fahriyyeye geçen şair metnin son üç beytini duaya ayırmıştır. Bu kasidenin dikkat çeken yönü konusunda değil, bu konunun divan şiirinin alışlagelmiş söz varlığının da kullanılmasıyla kurulan dörtlü ve paralel bir söz düzeni içinde okura sunulmasıyla oluşturulan anlatım tarzındadır. Şair; kasidesinin nesib, medhiye, fahriyye ve dua olmak üzere “dört” bölümünde “güzele”, “memduhuna”, kendine” ve “ettiği duaya” ilişkin olarak her beytin ilk mısraında sıraladığı “dört” unsuru ikinci mısra da bunlara karşılık olarak sıraladığı “dört” unsur aracılığıyla vurgulamaya ve bu yolla söylediklerinin okur üzerindeki etkisini artırmaya çalışmıştır. O, bu dörtlü düzeni oluştururken aşağıda üç maddede özetlemeye çalışacağımız bazı tasarruflarda bulunmuştur. Kasidenin çeviri yazılı metni, nesre çevirisi ve beyitlerde karşılıklı sıralanan kelimeler yazının sonunda verileceği için burada sadece söz konusu özelliğin görüldüğü beyitlerin numaraları verilmiştir:

1. Bağlaçlı ya da bağlaçsız sıralanan dört kelimenin (tek ya da birleşik) karşılığının ikinci mısra da dört kelimeyle (tek ya da birleşik) verildiği beyitler: 1, 4, 8, 10, 13, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 34, 35, 38, 39, 40.
2. Bağlaçsız ya da bağlaçlı sıralanan ikili kelime gruplarının ya da tamlamaların karşılıklarının ikinci mısra da aynı özellikteki kelimelerle verildiği beyitler: 2, 5, 11, 41.
3. Karşılıklı sıralanmış unsurların, bağlaçlı ya da bağlaçsız bir ya da birden çok kelimeden oluştuğu karışık düzenli beyitler: 3, 6, 7, 9, 12, 14, 15, 19, 20, 22, 27, 28, 29, 33, 36, 37.

Ancak, yukarıdaki bu üç noktadan hangisinden hareketle düzenlerse düzenlesin şairin, beyitlerin sadece bir kısmında ilk mısra da sıraladığı dört unsurun her birine ikinci mısra da tam bir karşılık vererek paralelliği sağlayabildiği görülür:

emn	‘adl	şerm	cūd
Ebū-bekr	‘Ömer	‘Osmān	Hāyder (17)

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

‘aql Cemşid	devlet Efridûn	‘adl Nüşirvân	kerr ü ferr İskender (18)
Muḥaṣṣaldur taht	muḳarrerdür baht	musahḫhardur milket	müyesserdür efser (24)

Kimi beyitlerde karşılıklı sıralanan dört unsurun hepsinin, anlam bakımından birbirinin yerini tam olarak tutabildiğini söylemek ise yukarıdaki örneklere kıyasla daha güç görünmektedir:

Rûm Semen-simâ	Şâm sîmîn-ber	Hind melek-manzar	Sind perî-peyker (4)
‘îş Felek süfre	nüş güneş sâkî	zevk muṭrib zühre	şevk meh sâgar (19)

Bazı beyitlerde ise paralellik sebep sonuç ilişkisinden hareketle düzenlenmiş ve alt alta gelen unsurların tümü aşağıdaki ikinci örnekte olduğu gibi tümüyle fiillerle:

Belâ Ciger büryân	miḫnet göz giryân	derd dil nâlân	gam ten lâgar (1)
ḫurd it Şalup gürzi	çâk it çeküp tîgi	ur atup tîri	kes urup ḫançer (28)

ya da şu örneklerde görüleceği üzere bir kısmı fiillerden bir kısmı isimlerden seçilmiş, bu yolla beyitteki paralel unsurların kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturmasına ve beytin anlamının güçlendirilmesine dikkat edilmiştir:

Kinâr it- Ḥüzür-ı ten	şarıl- sürür-ı dil	büseñ al- şafâ-yı cân	pâyuna düş- hevâ-yı ser (6)
gül ey gönçe güş eyle	gel ey ‘ârif nüş eyle	çal muṭrib ney-i hoş-dem	şun sâkî mey-i aḫmer (13)

Kasidenin büyük kısmında dört unsur kullanarak paralellikler oluşturmayı başaran şairin, bir beyitte bu unsurların sayısını beşe çıkardığı görülmektedir:

âşaf şaf-der	ehl-i tedbîr ḫusrev	müşîr mîr	şâhib ḫidîv	zâbiṭ şâh-ı nîk-aḫter (15)
-----------------	------------------------	--------------	----------------	-------------------------------

Ancak, birkaç beyitte paralelliği sağlayacak dört unsurun bulunmadığını, bir unsurun iki unsur için paralellik oluşturmak üzere sıralandığını, hatta kimi Farsça tamlamaların ikiye bölünmek suretiyle diğer unsura karşılık olacak biçimde kullanıldığını da eklemek gerekir:

ruḫsâr Derûn-süz	‘izâr revân-efrûz	büse-i la‘l <u>râhat-baḫş</u> <u>cân-perver</u> (7)
---------------------	----------------------	---

Firāk-ı rüy dilde şabr	hecr-i mūy serde hūş	fıkr-i būs-ı la‘l <u>tende tāb</u> <u>cānda fer</u> (2)
Şalā-yı ‘id Nefir	bezl-i ni‘met <u>tabl</u> <u>kūs</u>	in‘ām şūrnā (21)
Rūmili Kemān-keş	Hind nīze-dār	‘Arab <u>tīg-zen</u> <u>ceng-āver</u> (25)
şadr-ı ‘arūz <u>hūb</u> <u>dil-keş</u>		ibtidā-yı qarib <u>matbū‘</u> <u>hoş</u> (37)

Kasidenin birçok beytinde ve genellikle ikinci mısralarda (1b, 2b, 3b, 5a-b, 8b, 9a, 11b, 13a, 19b, 20b, 22b, 27b, 28b, 29b, 33b, 40b, 41a-b) dörtlü yatay paralellikler de oluşturulmuştur. Bu yapılırken de tenasüp veya teşbih sanatlarından yararlanılmıştır. Aşağıya örnek olarak aldığımız birkaç beyitte de görüleceği üzere kurulan paralellikler aracılığıyla şiirin âhenginin artırılmasına çalışılmıştır:

belā → bī-ḥad / ‘anā → bī-‘ad / elem → bī-ḡāye / ḡam → bī-mer (3b)

şaç → sūnbül / yañaḡ → gül / beḡ → fūlfül / fem → ḡonçe (5a)

ḡad → Ṭībā / yüz → cennet / öz → ḡūrī / leb → Kevşer (5b)

felek → ser-geşte / meh → bende / zemīn → efgende / ḡur → çāker (8b)

şalup → ḡürzi / çeküp → tīḡi / atup → tiri / urup → ḡançer (28b)

cihān → kātib / şecer → ḡāme / deñiz → düde / zemīn → defter (33b)

Ayrıca burada Olgun’un “...leff-ü-neşirde evvelâ müteaddid şey zikr edilecek, sonra onlara âid olan şeyler getirilecek, yâhut her birine âid hükümler verilecek. Meselâ ‘Fuzûlî ile Nedîm’in âşikane ve şühâne yazıları heyecan ile okunur’ ibâresinde evvelâ Fuzûlî ile Nedîm zikrediliyor, sonra Fuzûlî’ye âid olan ‘âşikane’ ve Nedîm’e âid olan ‘şühâne yazılar’ söylenilip bunların heyecân ile okunduḡu hükmü veriliyor” (Olgun 1973: 91) şeklindeki açıklamasından hareketle leff ü neşrin şiirde tek bir mısra yapıp yapılamayacağı konusuna da dikkat çekmek istiyoruz. Mesela bu kasidenin;

*Gül ey ḡonçe gel ey ‘arīf çal ey muṭrib şun ey sākī
Yine ḡüş eyle nūş eyle ney-i hoş-dem mey-i aḡmer (13)*

şeklindeki beytinin ikinci mısrasında önce “ḡüş eyle nūş eyle”nin, sonra da bunlardan “ḡüş eyle”ye ait “ney-i hoş-dem” ve “nūş eyle”ye ait “mey-i aḡmer”in söylendiḡi, iki mısra arasında yapılan dörtlü leff ü neşrin yanı sıra aynı mısra üzerinde de yukarıdaki açıklamaya paralel bir kullanımın söz konusu oluḡu görülmektedir. Dolayısıyla belki de Olgun’un yukarıya aldığımız örneḡinin benzerlerinin yer aldığı mısraları bu bilgiden hareketle deḡerlendirip böyle düzenlemeleri de leff ü neşr örneḡi sayabiliriz.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

Yine Saraç'ın, Türkçe kitaplarda değinilmediğini belirterek "...leff ü neşrin ilk sırasındaki unsurların karşılıklarının ikinci defa teker teker zikredilmeyip bunları kapsayan bir kelimenin söylenilmesiyle yetinildiği leff ü neşirdir..." (Saraç 2007: 179) cümlesiyle tanımladığı *icmalî* (kısaltılmış) *leff ü neşrin* örneklerinin Divan şiirinde kullanılıp kullanılmadığının da incelenmesi gerekir. Mesela bu kasidenin bir beytinde dörtlü paralellik sağlanmıştır. Ama beytin ikinci mısraındaki dört unsurun ilk mısraındaki bir unsura "Fazlîdür"e karşılık olabilecek şekilde değerlendirilmesi de mümkündür. Her ne kadar bu örnek Saraç'ın tanımındaki sıralamanın tam tersi bir özellik taşıyorsa da *icmalî leff ü neşrin* divan şiirinde olup olmadığına ya da belagat kitaplarında *icmalî leff ü neşrin* bu şekilde düzenlenen örneklerinin bulunup bulunmadığına dikkat çekmesi bakımından önemlidir:

Du'âyıla *senâ* vü *medh* ü *vaşfın* birle Fazlîdür
Suhan-güy ü *suhan-perver* *suhan-verz* ü *suhan-güster* (34)

Fazlîdür → suhan-güy
→ suhan-perver
→ suhan-verz
→ suhan-güster

Sonuç olarak çâr-ender-çâr, dört unsurun karşılıklı sıralanmasına elverişli leff ü neşr, taksim, tensikü's-sıfat, tefrik gibi sanatların bir şiirin her beytine uygulanmasıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla bu terimi; bir edebî sanatın değil de bütün beyitlerinde söz konusu sanatlardan biri ya da birkaçının dörtlü paralellikler oluşturacak biçimde düzenlenmesiyle ortaya çıkan şiir tarzına verilen isim olarak kabul etmek gerekmektedir.

Terim Farsça olmasına rağmen İran edebiyatına ait ulaşabildiğimiz hiçbir kaynaktan ve sözlükte çâr-ender-çâr kelimesi yer almamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdülvâsi-i Cebelî'den başlamak üzere bazı İran şairleri tarafından yazılan bu tarz kasidelerin başlıklarında da söz konusu terimin kullanıldığını gösterecek herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Bu edebiyatta sadece, bütün beyitleri farklı ya da aynı sanatın örneği olmak ve öğretmek amacıyla kaleme alınan, çâr-ender-çâr tarzında yazılan kasideleri de kapsayan *bedî'iyye* veya *kaside-i masnû'a* terimlerinin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu bilgiler bize, çâr-ender-çâr tarzı kasidelerin İran edebiyatında da yazıldığını, fakat bunlar için ayrı bir terim yerine genel bir terimin tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Çâr-ender-çâr, son dönemlerde yazılmış iki makale ile bir edebî sanatlar kitabı dışında Türkçe kaynaklarda da bulunmamaktadır. Bu terimin yer aldığını tespit edebildiğimiz en eski Türkçe kaynaklar ise, Latifî Tezkiresi'nin Bedî'î ve Sâni, Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nin ve Kühü'l-Ahbâr'ın Ulvî maddeleri ile Ulvî, Kara Fazlî ve Süheylî'ye ait kasidelerin başlıklarıdır. Bu bilgiler bize, çâr-

ender-çâr teriminin en azından 16.-17. yüzyıllarda Klasik Türk Edebiyatında kullanıldığını ve divanlarda bu tarzda yazılmış başka metinlerin de olabileceğini göstermektedir. Türkçe çâr-ender-çâr kaside ve gazellerin ilk örnekleri görebildiğimiz kadarıyla Ahmedî'ye aittir. Ayrıca Bedî'î, Ulvî, Kara Fazlî ve Süheylî de birer Türkçe çâr-ender-çâr kaside yazmışlardır. Sâni'nin sadece matlaı mevcut manzumesinin nazım şekli tespit edilememiştir. Fuzulî'nin çâr-ender-çârı ise Farsça bir kasidedir. Fuzulî'nin kasidesi, Ahmedî'nin gazelinin biri ve Sâni'nin kasidesi dışında bulabildiğimiz örnekler vezin, kafiye ve üslup bakımından benzerlikler taşımaktadır. Dolayısıyla bu çâr-ender-çârların, doğrudan Abdülvâsi-i Cebelî veya Selmân-ı Sâvecî'nin kasidelerine ya da bunlara yazılmış herhangi bir nazireye nazire olması ihtimali güçlüdür.

Burada incelemeye çalıştığımız ve çeviri yazılı metnini verdiğimiz çâr-ender-çâr kaside ise, 16. yüzyıl şairlerinden Kara Fazlî'ye aittir. Ancak şairin, on iki mecmuanın taranması sonucunda oluşturulan divanı içinde Şehzade Mustafa'nın övüldüğü bu kaside yer almamaktadır. Şair, bir şiir mecmuasında tek nüshasını tespit ettiğimiz kasidesinin bütün beyitlerinde dörtlü paralellikler oluşturmaya çalışmıştır. Kimi kaynaklarda şiirlerdeki benzeri uygulamalar, söz oyunu ve şairlerin hüner gösterme aracı olarak değerlendirilmekteyse de Kara Fazlî'nin sadece hüner göstermek amacıyla olduğunu kabul etmek, en azından şiirin birçok beyti için doğru bir tespit olmayacaktır. O, bu dörtlü düzeni dört eşit parçalı bir vezin kalıbıyla da birleştirerek kullanmak suretiyle kasidesine ahenk kazandırmayı, tek düzeliği ortadan kaldırmayı ve şiirin anlamını pekiştirmeyi önemli ölçüde başarmıştır.

IV♦

[60a]

Çâr-ender-çâr-ı Fazlî

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

1. *Belâ vü miḥnet ü derd ü ğam ile oldı ey dilber
Ciger büryân ü göz giryân ü dil nālân ü ten lāġar*

♦ Bu bölümde Kara Fazlî'nin, tespit ettiğimiz tek nüshası Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Nk 4968'de kayıtlı bir mecmuada (yk. 60a-61a)'da bulunan çâr-ender-çârının çeviri yazılı metni verilmiştir. Çeviri yazılı metinde vezin ve anlam gereği yapılan eklemeler [] içine alınmıştır. Müstensih hatası olduğu düşünülen kelimeler değiştirilmiştir. Dipnotta önce bu kelimeler, karşılıklarına da nüshadaki şekilleri yazılmıştır. Ayrıca beyitlerin nesre çevirisi yapılmış, bunlarda geçen kelimeleri günümüz Türkçesinde ayrı ayrı karşılayacak olanların bulunmadığı yerlerde ise daha serbest bir çeviri yapılması tercih edilmiştir. Her beytin nesre çevirisinden sonra birinci ve ikinci mısradaki birbirine paralel olarak düzenlenmiş dörtlü kelime ya da kelime grupları karşılıklı olarak sıralanmıştır.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

“Ey dilber! Bela, mihnet, dert ve gam ile ciğer büryan (kebab), göz giryan (ağlayan), gönül nalân (inleyen) ve ten lâgar (zayıf, arık) oldu.”

belâ	ciğer büryân
mihnet	göz giryân
derd	dil nâlân
gam	ten lâgar

2. *Firâķ-ı rûy [ü] hecr-i mûy [ü] fikr-i bûs-ı la' lûñle*
Ne dilde şabr ü serde hûş ü tende tâb ü cânda fer

“Yüzünün firakı, saçının ayrılığı ve lal dudağını öpme fikriyle ne gönülde sabır, başta akıl ne bedende takat, canda kuvvet [kaldı].”

firâķ-ı rûy	dilde şabr
hecr-i mûy	serde hûş
fikr-i bûs	tende tâb
bûs-ı la' l	cânda fer

3. *Cefâ vü cevır ü istiğnâ vü nâzuñdan dile her dem*
Belâ bî-ħad ‘anâ bî-‘ad elem bî-ğâye ğam bî-mer

“Cefa, zulüm, istiğna (ihtiyaçsızlık) ve nazından gönle her zaman bela sınırsız, meşakkat sayısız, elem sonsuz, gam ölçüsüz[dür].”

cefâ	belâ bî-ħad
cevır	‘anâ bî-‘ad
istiğnâ	elem bî-ğâye
nâz	ğam bî-mer

4. *Bulunmaz Rûm ü Şâm ü Hind ü Sind içre senüñ gibi*
Semen-sîmâ vü sîmîn-ber melek-manzar perî-peyker

“Rum, Şam, Hint ve Sind içinde senin gibi yasemin simalı, gümüş göğüslü, melek görünüşlü, peri yüzlü ve ...”

Rûm	semen-sîmâ
Şâm	sîmîn-ber
Hind	melek-manzar
Sind	perî-peyker

5. *Şacı sünbül yanağı gül beñi fülful femi ğonçe*
Ķadı Tûbâ yüzi cennet özi ħürî lebi Kevser

“saçı sünbül, yanağı gül, beni karabiber, ağzı gonca, boyu Tûbâ, yüzü cennet, özü huri, dudağı Kevser [biri] bulunmaz.”

şacı sünbül	ķadı Tûbâ
yanağı gül	yüzi cennet
beñi fülful	özi ħürî

Fatma Sabiha KUTLAR

femi gönçe lebi Kevşer

6. *Kinār idüp şarılıp buseñ alup pāyuña düşmek*
Ĥuzūr-ı ten sūrūr-ı dil şafā-yı cān hevā-yı ser

“Kucaklayıp, sarılıp buseni alıp ayağına düşmek bedeninin huzuru, gönlün sevinci, canın sefası, başın hevesi[dir].”

kinār it-	ĥuzūr-ı ten
şarıl-	sūrūr-ı dil
buseñ al-	şafā-yı cān
pāyuña düş-	hevā-yı ser

7. *Bu ruhsār ü ‘izār ü buse-i la‘lünle olmuşsin*
Derün-süz ü revān-efrüz ü rāĥat-baĥş²⁰ ü cān-perver

“Bu çehre, yanak ve lal dudağının busesiyle gönül yakan, ruh aydınlatan, rahat veren ve ruhu besleyen (cana can katan) olmuşsun.”

ruhsār	derün-süz
‘izār	revān-efrüz
buse-i la‘l	rāĥat-baĥş
buse-i la‘l	cān-perver

8. *Ne şeĥsin kim hevā vü meyl [ü] derd ü züll-i ‘aşkuñla*
Felek ser-geşte meh bende zemīn efgende ĥur çāker

“Ne sultansın ki aşkının arzusu, ilgisi, derdi ve düşkünlüğü ile felek başı dönmüş (perişan), ay kul, zemin biçare, güneş köle[dir].”

hevā[-yı] ‘aşk	felek ser-geşte
meyl[-i] ‘aşk	meh bende
derd[-i] ‘aşk	zemīn efgende
züll-i ‘aşk	ĥur çāker

9. *Ķadūñ serv [ü] yüzün gül leblerün sükker ĥaṭuñ sebze*
İñen ra‘nā iñen zībā iñen şīrīnsin iñen ter

“Boyun servi, yüzün gül, dudakların şeker, ayva tüyün çimen, çok latif, çok şirin (tatlı), çok güzel (süslü), çok tazesin.”

ĥadūñ serv	ra‘nā
yüzün gül	zībā
leblerün sükker	şīrīn
ĥaṭuñ sebze	ter

²⁰ rāĥat-baĥş: rāĥat-baĥt

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

10. *Güzelsin bî-bedelsin hûbsın maḥbûbsın cānā*
Ne ḥācet saḡa zīb ü zīnet ü ārāyiş ü zīver

“Ey sevgili! Güzelsin, eşsizsin, iyisin, sevilensin. Senin süse ve süslenmeye ihtiyacın yok.”

güzel	zīb
bî-bedel	zīnet
ḥûb	ārāyiş
maḥbûb	zīver

11. *Ḥayāl-i vaşl [ü] fikr-i ḥüsn ü şevḳ-i rüy [ü] la‘lünle*
Göñül şendür revān gülşen derün rüşen zāmīr enver

“[Sana] kavuşmanın hayali, [senin] güzelliğinin fikri, yüzünün ve lal dudağının şevkiyle gönül şen, ruh gül bahçesi, iç aydınlık, kalp çok parlaktır.”

ḥayāl-i vaşl	göñül şen
fikr-i ḥüsn	revān gülşen
şevḳ-i rüy	derün rüşen
şevḳ-i la‘l	zāmīr enver

[60b]

12. *Ḥudā virmiş saḡa in‘ām [ü] luṭf ü cūd ü şun‘ından*
Ḥaṭ-ı sebz ü ruḡ-ı gülgün leb-i meygün²¹ ḳad-i ‘ar‘ar

“Allah sana iyilik, lutuf, cömertlik ve (yaratma) kudretinden çimen [gibi] ayva tüyü, pembe yanak, kırmızı dudak [ve] servi boy vermiş.”

in‘ām	ḥaṭ-ı sebz
luṭf	ruḡ-ı gülgün
cūd	leb-i meygün
şun‘	ḳad-i ‘ar‘ar

13. *Gül ey gönçe gel ey ‘ārif çal ey muṭrib şun ey sākī*
Yine güş eyle nüş eyle ney-i hoş-dem mey-i aḡmer

“Ey gonca gül, ey ârif gel, ey çalgıcı çal, ey sakî sun! Yine hoş nefesli neyi dinle, kırmızı şarabı iç.”

Gül ey gönçe	güş eyle
gel ey ‘ārif	nüş eyle
çal muṭrib	ney-i hoş-dem
şun sākī	mey-i aḡmer

²¹ meygün: meygün ü

14. *Dem-i hoş rüz-ı 'id [ü] vaqt-i Āşaf devr-i şaf-derdür²²*
Şafâ vü zevk ü 'iş ü nüşdan hâlî gerekmez er

“Güzel zaman, bayram günü, âsaf’ın vakti, düşman saflarını yaran yiğidin devridir. [Bu sebeple] er kişinin zevk ve sefadan, yiyip içmekten uzak olması gerekmez.

dem-i hoş	şafâ
rüz-ı 'id	zevk
vaqt-i Āşaf	'iş
devr-i şaf-der	nüş

15. *Ne āşaf ehl-i tedbîr ü müşîr ü şâhib ü zâbiṭ*
Ne şaf-der husrev [ü] mîr ü hidiv [ü] şâh-ı nîk-aḫter

“Öyle bir vezir ki akıllı, müşîr, hâmî ve zabıt. Öyle bir yiğit ki sultan, mir, hidiv ve yıldızı kutlu [bir] şah.”

āşaf	şaf-der
ehl-i tedbîr	husrev
müşîr	mîr
şâhib	hidiv
zâbiṭ	şâh

16. *Ḳader-ḳudret ḳazâ-ref²³ zühr[e]-ḳânûn²⁴ müşterî-fiṭnat*
Felek-rütbet melek-ḫaşlet kevâkib-ḫayl ü meh-manzar

“Kader kudretli, kaza gidişli (yaptıkları kaza hükmünde olan), zühre kanunlu, müşterî anlayışlı, felek rütbeli (felek kadar yüce), melek mizaçlı, yıldız ordulu (ordusu yıldızlar kadar kalabalık) ve ay görünüşlü...”

ḳader-ḳudret	felek-rütbet
ḳazâ-ref	melek-ḫaşlet
zühr[e]-ḳânûn	kevâkib-ḫayl
müşterî-fiṭnat	meh-manzar

17. *Şehenşeh Muşafâ kim emn ü 'adl ü şerm ü cûd ile*
Odur şimdi Ebû-bekr ü 'Ömer 'Osmân ü hem Ḥayder²⁵

²² Dem-i: Demi; vaqt-i: vakti; devr-i: devri

²³ ref: re'fet

²⁴ Kara Fazlî'nin şu iki beytinde de benzer ifadeleri kullandığı görülmektedir: “Müşterî-fiṭnat ü meh-ṭal'at ü ḫurşid-eşer / Zühre-ḳânûn ü felek-rütbet ü keyvân-eyvân”; “Tir-tedbîr [ü] felek-rütbet ü Behrâm-ḫüsâm / Zühre-ḳânûn ü kamer-sür'at ü keyvân-eyvân” (Özkat 2005: 202, 225)

²⁵ Şairin şu mısralarında da benzeri kullanımlar görülmektedir: “Bir 'Ömer-'adl ü 'Alî-cûd ü Muḫammed-ḫulḳdur; 'Alî-seḫâ vü Muḫammed-ḫişâl ü 'Osmân-şerm / Ki 'adlidür 'Ömerî Bū [Bekir'dür] imānı” (Özkat 2005: 155, 165).

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

“şahlar şahı Mustafa ki korkusuzluk, doğruluk, utanma ve cömertlik ile şimdi Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve de Haydar (Hz. Ali) odur.”

emn	Ebû-bekr
‘adl	‘Ömer
şerm	‘Osmân
cūd	Hayder

18. *Bu ‘aql ü devlet ü ‘adl ü bu kerr ü ferr ile el-ḥaḳ
Odur Cemşid ü Efridūn ü Nüşirvân ü İskender*

“Bu akıl, devlet, doğruluk ve bu yiğitlik ile doğrusu Cemşid, Feridūn, Nüşirevân ve İskender odur.”

‘aql	Cemşid
devlet	Efridūn
‘adl	Nüşirvân
kerr ü ferr	İskender

19. *Olur bezm eyledükçe ‘iş ü nüş ü zevḳ ü şevḳiyçün
Felek süfre güneş sâkî vü muṭrib zühre meh sāḡar*

“Meclis kurdukça (onun) yiyip içmesi, zevki ve şevki için felek sofrası, güneş sakî, zühre çalgıcı, ay kadeh olur.”

‘iş	felek süfre
nüş	meh sāḡar
zevḳ	güneş sâkî
şevḳ	muṭrib zühre

20. *Olur rezm eyledükçe ḥıfz ü ‘avn ü fetḥ ü naşrıyçün
Siper ḥur şa‘şa‘a tîr ü felek ḳavs ü melek leşker*

“Savaş yaptıkça korunması, yardım alması, fethetmesi ve üstünlük kazanması için güneş kalkan, ışık ok, felek yay ve melek asker olur.”

ḥıfz	siper ḥur
‘avn	şa‘şa‘a tîr
fetḥ	felek ḳavs
naşr	melek leşker

21. *Şalā-yı ‘id ü bezl-i²⁶ ni‘met ü in‘ām için ḥalkā
Nefîr ü ṭabl ü kūs ü şurnā āvāzeler eyler*

“Bayram, nimet ihsan etme ve iyilikte bulunma salası için boru, davul, kös ve zurna halka yüksek sesle bağırır.”

şalā-yı ‘id	nefir
-------------	-------

²⁶ bezl-i: bezl ü

Fatma Sabiha KUTLAR

bezl-i ni‘ met   tabl
bezl-i ni‘ met   kūs
in‘ ām   şūrñā

22. *Nefir ü tabl ü kūs ü şūrñā şitından olmışdur*
Melek hayrān felek ser-geşte meh vālih ħired ebter

“Boru, davul, kös ve zurna sesinden melek hayran, felek sersem, ay şaşkın, akıl işe yaramaz olmuştur.”

nefir   melek hayrān
tabl   felek ser-geşte
kūs   meh vālih
şūrñā   ħired ebter

23. *O şāhuñ şān ü zāt ü ism ü resminden ‘ibāretdür*
Gerek ħān ü gerek sultān gerek şāh ü gerek server

“Gerek han, gerek sultan, gerek şah, gerek reis; o şahın şanımdan, zatından, isminden ve suretinden ibarettir.”

şān   ħān
zāt   sultān
ism   şāh
resm   server

24. *Muḥaşşaldur muḳarrerdür musaḥḥardur müyesserdür*
Saḡa ey şāh-ı ‘ālem taḡt ü baḡt ü milket ü efser

“Ey âlemin şahı taht, baht, ülke ve taç [senin için] elde edilmiş, kararlaştırılmış, ele geçirilmiş [ve] sana nasip edilmiştir (bütün bunlar yalnız senin içindir).”

muḥaşşal   taḡt
muḳarrer   baḡt
musaḥḥar   milket
müyesser   efser

25. *Senüñdür Rūmili Hind ü ‘Arab çün virdi Ḥaḡ saḡa*
Kemān-keş nīze-dār ü tiḡ-zen merdān ü ceng-āver

“Allah sana yay çeken, mızraklı, iyi kılıç kullanan yiğitler ve cengâverler verdiği için Rumeli, Hint ve Arap hepsi senin olmuştur.”

Rūmili   kemān-keş
Hind   nīze-dār
‘Arab   tiḡ-zen
‘Arab   ceng-āver

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

26. *Zihî şevket şalâbet şavlet ü kudret ki hep ceşşün
Muḳarribler²⁷ mübârizler bahâdırlar dil-âverler*

“Ne güzel heybet, kuvvet, savlet (hücum etme) ve kudret ki hizmetliler, güreşçiler, bahadırlar [ve] yiğitlerin hepsi senin askerin.”

şevket	mukarribler
şalâbet	mübârizler
şavlet	bahâdırlar
ḳudret	dil-âverler

27. *Şimâl ile cenûb ü şarḳ ü ğarba tîĝ çek k'oldı
Şaḡa nuşret ḳarîn fırsat rehîn feth ü zafer reh-ber*

“Kuzey ile güneye doğu ile batıya kılıç çek ki sana Allahın yardımı yakın, fırsat rehin, fetih ve zafer rehber oldu.”

şimâl	nuşret ḳarîn
cenûb	fırsat rehîn
şarḳ	feth reh-ber
ĝarb	zafer reh-ber

28. *Kimin ḥurd it kimin çâk kimin ur ḥaşmuḡ kimin[i] kes
Şalup gürzi çeküp tîĝi atup tîri urup ḥançer*

“Gürzü salıp kılıcı çekip oku atıp hançeri vurup düşmanın kimini ufala, kimini parçala, kimini vur, kimini kes

ḥurd it	salup gürz
çâk it	çeküp tîĝ
ur	atup tîr
kes	urup ḥançer

29. *Gelür âḥîr celâl ü ḳahr ü ḥışm ü heybetünĝden ḥaşm
Zebân der-‘özr ser der-pîş dil der-hem kefen ber-ser*

“Senin celal, kahr, hışım ve heybetinden, sonunda düşman, dilinde özür, başı önde (mahçup), gönlü üzgün ve üstünde kefenle gelir.”

celâl	zebân der-‘özr
ḳahr	ser der-pîş
ḥışm	dil der-hem
heybet	kefen ber-ser

30. *Ne şehsin ḥoş geçerler ‘adl ü dād ü luḡ ü cūduḡla
Yehūdî vü Mecūsî vü Müselmân ile hem kâfer*

²⁷ Muḳarribler: Mu‘arribler

“Öyle bir şahsın ki! Adalet, doğruluk, lütuf ve cömertliğiyle Yahudî, Mecusî, Müslüman ve de kâfir iyi yaşarlar.”

‘adl	Yehūdî
dād	Mecūsî
luṭf	Müselmān
cūd	kāfer

[61a]

31. *Bu eyvān-ı bülend ü bezm ü rezm ü kıadr ile sensin
Çü Dārā-dāver ü Cem-cām Ğazanfer-fer Sikender-der*

“Bu yüce eyvan, meclis, savaş ve değerle Dârâ vezirli, Cem kadehli, Gazanfer nüfuzlu ve İskender kapılı gibi [olan] sensin.”

eyvān	Dārā-dāver
bezm	Cem-cām
rezm	Ğazanfer-fer
kıadr	Sikender-der

32. *Revā olsa kemīne kemterüje²⁸ bende efgende
Eger Dārāb eger Dārā eger Tuğrul eger Sencer*

“Senin zavallı, itibarsız kuluna eğer Dârâb, Dârâ, Tuğrul ve Sencer kul köle olsa yaraşır.”

kemīne	Dārāb
kemter	Dārā
bende	Tuğrul
efgende	Sencer

33. *Yazılmaz luṭf ü cūd ü ‘adl ü dāduḡ vaşfi ger olsa
Cihān kātib şecer hāme deñiz düde zemīn defter*

“Senin lütuf, cömertlik, adalet ve doğruluğunun vasfı eğer dünya kâtip, ağaç kalem, deniz mürekkep, zemin [de] defter olsa yazılmaz.”

luṭf	cihān kātib
cūd	şecer hāme
‘adl	deñiz düde
dād	zemīn defter

34. *Du‘āyla şenā vü medḡ ü vaşfuḡ birle Fazlīdür
Suḡan-gūy ü suḡan-perver suḡan-verz ü suḡan-güster*

“Senin duan ve övgünde güzel söz söyleyen (söz ustası olan) Fazlî’dir.”

²⁸ kemterüje: kemterine

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

du'ā	suḥan-gūy
senā	suḥan-perver
medḥ	suḥan-verz
vaşf	suḥan-güster

35. *Feşāhatde belāgatde zerāfetde leṭāfetde
Odur Saḥbān²⁹ odur Ḥassān [ü Selmān] Enverî beñzer*

“Fesahatte, belagatte, zarafette, letafette Saḥbān, Ḥassān, Selmān ve Enverî gibi olan odur.”

feşāhatde	Saḥbān
belāgatde	Ḥassān
zerāfetde	Enverî
leṭāfetde	[Selmān]

36. *Olupdur şan'at ü ma'nî vü lafz ü luṭf-ı ṭab' ile
Bu müsteşnā kaşide bî-naẓîr ü bî-bedel hem ter*

“Sanat, anlam, söz ve şairlik yeteneğimin letafeti ile bu müstesna kaside benzersiz, eşsiz hem [de] taze [yepyeni bir kaside] olmuştur.”

şan'at	müsteşnā
ma'nî	bî-naẓîr
lafz	bî-bedel
luṭf-ı ṭab'	ter

37. *Olup şadr-ı 'arüz ü ibtidâ-yı ḍarb pür-şan'at
Çehār erkânı ḥüb ü dil-keş ü maṭbū' [ü] hoş yek-ser*

“[Kaside] ‘şadr-ı arüz ve ibtidâ-yı ḍarb’ (aruz vezni baştan sona) sanatlı, [onun] dört erkânı [ise], tamamiyle güzel, gönül çekici, makbul ve hoş olmuş.”

şadr-ı 'arüz	ḥüb
şadr-ı 'arüz	dil-keş
ibtidâ-yı ḍarb	maṭbū'
ibtidâ-yı ḍarb	hoş

38. *İderseñ luṭf ü cūd ü re'fet ü iḥsān n'ola şāhum
Kuluḡdur müsta'idd ü müstaḥaqq ü lāyık ü der-ḡ'ar*

“Şahım! Lütf, cömertlik ve ihsan edersen şaşılır mı? [Fazlî], istidatlı, müstahak, layık ve münasip [olan] kulundur.”

luṭf	müsta'idd
cūd	müstaḥaqq
re'fet	lāyık

²⁹ Saḥbān: Sabḥān

Fatma Sabiha KUTLAR

iḥsān der-ḥ̣ar

39. *Ḳo lāfi ḳıl du‘ā iḳbāl ü ‘izz ü ḳadr ü cāh için
Ĝaraz oldur murād ol maḳşad [ü] maḳşūd odur ekşer*

“Lafi bırak! İkbāl, kıymet, itibar ve mevki için dua et. [Çünkü] daha ziyade garaz, murat, maksat ve maksut odur.”

iḳbāl ğaraz
‘izz murād
ḳadr maḳşad
cāh maḳşūd

40. *Nice kim nev-bahār ü dey şeb ü rüz ola ‘ālemde
Bahārı hoş dey hoş ruzı hoş olsun şebi hoşter*

“Âlemde ilkbahar, kış, gece ve gündüz olduğu müddetçe, [onun] baharı hoş, kışı hoş, gündüzü hoş ve gecesi daha hoş olsun!”

nev-bahār hoş
dey hoş
şeb hoş
rüz hoşter

41. *Mübārek ‘id ü ferruḥ rüz ü hoş vaḳt ü nikū ḥālī
Felek sâ‘î melek dâ‘î zemān ‘āvin Ḥudā yāver*

“Bayramı kutlu, günü uğurlu, vakti güzel, hali iyi, felek haberci, melek duacı, zaman yardımcı, Allah yaver [olsun].”

mübārek ‘id felek sâ‘î
ferruḥ rüz melek dâ‘î
hoş vaḳt zemān ‘āvin
nikū ḥāl Ḥudā yāver

Kaynaklar

- AKDOĞAN, Yaşar (1979), *Ahmedi Dîvânı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük*, 2 c., İstanbul Üniv., (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul.
- BAHÂR, Lâletîg Çend (1379), *Bahâr-ı Acem, Ferheng-i Lugât-i Terkîbât, Kinâyât ve Emsâl-i Fârsî*, c. 1, Tehrân: İntişârât-ı Telâye.
- CANIM, Rıdvan (2000), *Latîfî, Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: AKM.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1986), “Kaside”, *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II: Divan Şiiri*, LII/415-416-417: 17-77.
- ÇETİN, İsmail (1993), *Derzî-zâde Ulvî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni*, 2 c., Fırat Üniv. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Elazığ.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇÂR-ENDER-ÇÂR VE KARA FAZLÎ'NİN KASİDESİ

- ÇİFTÇİ, Hasan (1992), *Sirâcî-i Sigzî ve Divanı*, Atatürk Üniv. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Erzurum.
- COŞKUN, Menderes (2007), *Sözün Büyüsü, Edebî Sanatlar*, Dergâh Yayınları: İstanbul.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis (2000), *İran Edebiyatında Bedî'iyye veya Kaside-i Masnû'a*, Erzurum: Atatürk Üniv. Fen Ed. Fakültesi Yayını.
- DİLÇİN, Cem (2003), "Fuzulî'nin Farsça Çâr-ender-çâr Kasidesi", *Journal of Turkish Studies* 27/II: 41-62.
- HARMANCI, M. Esat (2007), *Süheyfî Ahmed Bin Hemdem Kethudâ, Dîvân*, Ankara: Akçağ.
- İSEN, Mustafa (1994), *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKM.
- KUTLUK, İbrahim (1978), *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*, I, Ankara: TTK.
- , (1981), *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*, II, Ankara: TTK.
- NEFİSÎ, Alî Ekber (1318), *Ferheng-i Nefîsî*, Cild-i Devvom, Tehrân: Kitâb-furûş-i Hayyâm.
- [OLGUN], Tâhir-ül Mevlevî (1973), *Edebiyat Lüğati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ÖZKAT, Mustafa (2005), *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Marmara Üniv. Türkiyat Arş. Enst., (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul.
- ÖZTEKİN, Nezahat (1989), "Derzîzâde Ulvî Çelebi'nin Çâr-ender-çâr ve Pey-ender-per Kasîdeleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* V, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir: 39-65.
- SARAÇ, Yekta (2007), *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- STEİNGASS, F. (1988), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Britain: Routledge.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001a-b), *Tuhfe-i Nâilî*, I-II, Bizim Büro Yayınları: Ankara.
- VEFÂ'Î, Abbâs Alî (1376), *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, Tehrân: Şirket-i Çâp-ı Ferşive.
- YÂSEMÎ, Reşid (tarihsiz), *Külliyât-ı Kasâ'id, Gazeliyyât, Rubâ'iyât, Tercî'ât, Terkîbât ve Mesneviyyât-ı Hâce Cemâlü'd-dîn Selmân-ı Sâvecî*, Tehrân: Çâp-ı Tâbiş.